

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ İSTANBUL’UNDA Şİİ KİMLİĞİ VE HÜSEYİNİYE İNŞA GİRİŞİMİ*

Güllü Yıldız**

Öz

İstanbul’daki varlıkları hayli eski olan İranlılar, 19. asrın ikinci yarısından itibaren ticari ve kültürel açılardan güçlü bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Topluluğun eğitim, sağlık gibi alanlarda kurumsallaşması, dinî yaşantılarını da etkilemiş ve din/mezhep temelli bir toplumsal kimlik inşa sürecini de beraberinde getirmiştir. Muharrem ayının ilk on günü gerçekleştirilen Azadârî merasimlerinin halka açık icra edilmeye başlaması, Şiî kimliğin en görünür hususiyetlerinden biridir. Bu çalışma İstanbul’daki İranlı Şiî topluluğun, Hüseyiniye Tekkesi adını verdiği bir “Azadârî mabedi” inşa etme girişimi ayrıntılarıyla ele alınmaktadır. 1296/1879 yılının sonunda bir encümen kurulması ve gerekli finansmanın sağlanması için yardım sandığı oluşturulmasıyla başlayan bu girişim, arşiv belgelerinin yanı sıra topluluğa ait süreli yayınlardan ve hatırat, seyahatname türü eserlerden takip edilmektedir. Bu girişimin ve diğer kurumsallaşma çabalarının bir yandan Şiîlerin dinî kimlik inşası açısından anlamı, öbür taraftan da Sultan II. Abdülhamid’in dinî politikasına mütakabiliyeti değerlendirilmektedir. Ayrıca dönemin İran sefiri Muînülmülk Hacı Mirza Muhsin Han’ın Sultan II. Abdülhamid’e yakınlığının bu çabaları nasıl etkilediğine de değinilmektedir.

Anahtar kelimeler: II. Abdülhamid, İstanbul, Şiî topluluk, Hüseyiniye, dinî kimlik

The Shi’i Identity and an Attempt to Construct Ḥosayniya in Istanbul during Abdulhamid II Era

Abstract

Having a long history of presence in Istanbul, Iranians have appeared as a strong community commercially and culturally from the second half of the 19th century onwards. Institutionalization of the Iranian community in diverse fields like education and health effected on their religious life and brought out the construction process of a social identity simply based on the

* Bu çalışmanın ilk bulguları, 22-24 Ekim 2018 tarihlerinde İstanbul’da düzenlenen *Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi*’nde “II. Abdülhamid Dönemi İstanbul’unda Şiîlerin Dinî Kimlik İnşa Çabaları” başlıklı bir bildiri ile sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, *Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı*, Mahir İz Cad. No. 2 34662, Altunizade-Üsküdar, İstanbul/Türkiye, gullu.yildiz@marmara.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-0630-7145

religion/sect. One of the most visible features of the Shi'i identity was the beginning to perform "Azādārī ceremonies" that take place publicly during the first ten days of the month of Muharram. This study deals in detail with the attempt of the Iranian community in Istanbul to build a "Takya Ḥosayniya"; "a temple for Azādārī". This attempt that begins with the foundation of a council and aid fund for finance at the end of the year 1296/1879, is examined through the periodicals, memoires and travelogues published by the Iranian community in addition to the Ottoman archival documents. It aims to evaluate the meaning of this and other attempts of the Iranian community for the construction of a religious identity on the one hand and hand its accordance with Sultan Abdulhamid II's religious policy on the other. Also it discusses the influence of the relationship between the Sultan and the Iranian ambassador of the time; Mu'in al-Mulk on this attempt.

Keywords: Abdulhamid II, Istanbul, Shi'i community, Ḥosayniya, religious identity

İranlı Şii'lerin, İstanbul'daki varlıkları uzun zamandır bilinmektedir. Ancak 19. yüzyılının özellikle ikinci yarısında ekonomik güçleri ve kültürel faaliyetleri sayesinde görünür bir topluluk haline gelmişlerdir.¹ 1885 yılında İstanbul'da 16 bin kadar İranlı'nın yaşadığı ve bunlardan bin kadarının tüccar olduğu kaydedilmektedir.²

İstanbul'da hemen her türden işlerde çalışan İranlı Şii'lerin temel uğraşlarının başında halı, kumaş, tütün, kitap gibi çeşitli ürünlerin ticareti gelir. Bunun yanı sıra kahvehane işletmeciliği ve faytonculuk gibi iş kollarında yoğunlaştıkları görülmektedir.³ Ağırlıklı olarak sur içi ve civarı ile Beşiktaş ve Üsküdar semtlerinde yaşayan Şii'ler, Valide Han başta olmak üzere Büyük Yıldız Han, Vezir Han, Cafer Ağa Hanı, Sümbüllü Han gibi bu bölgelerdeki çeşitli hanları mesken tutmuşlardır.⁴Bu mekânlar içerisinde Valide Han'ın ayrı bir yeri vardır. 17. Asırda Kösem Sultan tarafından, iki katlı ve üç avlulu bir şekilde inşa ettirilen bu han, 19. asırda ağırlıklı olarak İranlı Şii'lerin merkezi haline gelmiştir.⁵ Handa sadece

¹ Thierry Zarcone, "La Communauté Iranienne d'Istanbul a la fin du XIXe et au début du XXe siècle", *La Shi'a Nell'Impero Ottomano*, Roma 1993, s. 59; Filiz Dığıroğlu, "Sultanın Ecnabileri: Dersaadet'in Acemleri", *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, İstanbul 2018, c. 3, s. 932-934.

² Resul Caferiyan, *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî*, Tahran 2011, Cilt 5, s. 132-133. Ferahânî'nin seyahatnamesinde kaydettiği bu ifadelerini, sefaret görevlisi olarak İstanbul'a gelen oğlu Han Melik Sâsânî de sefaret kayıtlarına dayanarak teyit etmiştir. Bkz. Han Melik Sâsânî, *Yâdbudhâ-yi Sefâret-i İstanbul*, Tahran 1966, s. 94.

³ Sâsânî, *Yâdbudhâ*, s. 94-95.

⁴ BOA, İ.HR 74/3603.

⁵ Valide Han'ın tarihçesi ve İranlı tüccarların buradaki faaliyetleri için bkz. Filiz Dığıroğlu, "İstanbul-Tebriz Ticaret Hattında Validehan (XIX-XX. Yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 31, (Güz 2014), s. 69-112.

dükkânlar değil hem tüccarların hem de diğer meslekleri icra edenlerin, hacıların ve yolcuların yaşadığı odaların yanı sıra bir de Şîî mescidi yer alır.⁶

İstanbul'daki İranlı Şîî topluluk, nüfusunun artması ve özellikle ticari faaliyetlerle zenginleşmesiyle birlikte hem bireysel olarak hem de topluluk olarak eğitim, sağlık vb. ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli müesseseler kurmaya başlamıştır. Öncelikle eğitim ve sağlık alanlarına yoğunlaşan bu kurumsallaşma çabaları neticesinde İran sefaretinin yanı sıra topluluğa has okul ve hastane inşa etmişler, ayrıca Osmanlı devletinin kendilerine bir mezarlık yeri tahsis etmesini de sağlamışlardır.⁷

Topluluğun ihtiyaç duyulan diğer alanlardaki kurumsallaşması, dinî yaşantılarını da etkilemiş ve din/mezhep temelli bir toplumsal kimlik inşa sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, dinî kimlik inşâ çabalarının temsil gücü yüksek bir örneği olarak Şîî topluluğun Hüseyniye kurma girişimleri ele alınacaktır. Hüseyniye, Şîîlerin Muharrem ayının ilk on günü gerçekleştirdikleri Azadarî yani matem merasimlerini icra ettikleri özel mekânlardır. Mimarî açıdan dairevî tiyatrolara benzeyen bu yapılar genelde hayır sahipleri tarafından yapılp vakıf gelirleriyle idare edilmektedir. İran'da özellikle Kaçarlar döneminde (1796-1925) şahlar, itibar kazanmak gayesiyle Hüseyniye inşasına ihtimam göstermişlerdir.⁸ Dolayısıyla bu mekânların Şîî dinî hayatında nasıl bir işlev gördüğünü anlamak için öncelikle Azadarî merasiminin mahiyetine ve tarihsel gelişimine bakmak gerekmektedir.

Azadarî Merasimleri

Hz. Hüseyin'in 61/680 yılında Kerbelâ'da şehit edilmesinin anısına her yıl Muharrem ayının ilk on gününde gerçekleştirilen Azadarî merasimi, üç aşamadan oluşmaktadır. Birincisi “ravza-hânî” veya “mersiye-hânî” denilen mersiyelerin, yas şürlerinin okunmasıdır. Özellikle Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin (öl. 910/1504-05) *Ravzatü's-Şühedâ* isimli on bölümlük eserinden bölümler okunması gelenek haline

⁶ Buradaki tarihi mescid 1951'de çıkan bir yangında yıkılmış ve aynı yerine yeniden inşa edilmiştir. Bugün hanın avlusunda bulunan, yangından sonra yeniden yapılan mesciddir. Bkz. Zarccone, “La situation du Chi'isme a Istanbul au XIXe et au début du XXe siècle”, *Les Iraniens d'Istanbul* (ed. T. Zarccone, F. Zarinebaf-Shahr), Istanbul-Téhéran 1993, s. 97-98. Yolculukları sırasında Vâlîde Han'da kalan veya ünü dolayısıyla burayı görmeye gelen İranlı hacıların tanıklıklarına örnek olarak bkz. Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, Cilt 5, s. 384; Cilt 7, s. 191-192. 1319 yılının Ramazan ayı boyunca (Aralık 1901-Ocak 1902) İstanbul'da ve Valide Han'da ikamet eden ve dinî hizmetler sunan Reisüzzâkirîn isimli Meşhedli bir ravzahânın İstanbul notları için bkz. Güllü Yıldız, “Reisüzzâkirîn'in Sefernâmesi ve İstanbul'daki Şîîlerin Dinî Hayatı”, *Şarkîyat Mecmuası- Journal of Oriental Studies*, Sayı: 38 (2021), s. 1-14.

⁷ Sâsânî, *Yadbudhâ*, s. 103-107. Hac yolculuğu esnasında İstanbul'a uğrayan Ferahani'nin İran okulunu ziyareti için bkz. Caferiyan, *Sefernâme'hâ*, Cilt 5, s. 265-266. Mezarlık hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zekeriya Kurşun, “Üsküdar'da İranlılar ve İran Mezarlığı”, *Üsküdar Sempozyumu IV Bildiriler*, İstanbul 2007, Cilt 1, s. 195-212.

⁸ Mustafa Öz, “Hüseyniye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 19, İstanbul 1999, s. 28-29.

geldiği için “ravza-hânî” ismiyle anılır olsa da başka mersiyeler ve şehitleri ve onların sözlerini anlatan her tür şiir okunması mümkündür.⁹ İkinci aşama “deste” tabir edilen gruplar halinde belirlenmiş alanlarda resmigeçit yaparak kama vurmadır (kama-zenî). “Deste-gerdenî” de denilen bu aşamada sırayla belirlenen alanda yürüyen ve bir yandan sineyi dövme (sine-zenî), zincirle sırtına vurma (zincir-zenî) ve kılıç veya kamalarla tamamı ya da bir kısmı tıraş edilmiş başına vurma (tiğ-zenî veya kama-zenî) suretiyle matemi yaşamak ve yaşatmak söz konusudur.¹⁰ Son olarak Hz. Hüseyin’in şehadetini bir tür teatral performansla anlatan taziye (şebih-hânî) aşaması gelir.¹¹

Sefaret görevlisi olarak İstanbul’a gelen ve buradaki ikametine dair bir hatırat kaleme alan Han Melik Sâsânî’nin anlatımına göre, İran’ın İstanbul sefiri Sipehsâlâr Hacı Mirza Hüseyin Han ve Hacı Mirza Safâ’nın gayretlerine kadar İstanbul’daki İranlılar Azadarî merasimi düzenleyememişlerdir. Mirza Hüseyin Han’ın kudreti onlara İstanbul’da da tıpkı İran’da olduğu gibi ravza okuma meclisleri düzenleme imkânı sağlamıştır.¹² İstanbul’da Azadarî merasiminin gerçekleştirilmesini mümkün kılan kişi olarak ismi zikredilen Nimetullahiye tarikatına mensup Şeyh Mirza Safâ’nın (öl. 1874), İran ve İstanbul dâhil olmak üzere dünyanın pek çok yerinde müridleri olduğu ve bunlar arasında İran ve Osmanlı devlet ricalinden isimlerin de bulunduğu bilinmektedir. Mirza Safâ, mason çevrelerle de yakından irtibatlı bir kişidir. Ayrıca kendisinin Kahire, Şam, Hicaz, İstanbul ve Anadolu’da binlerce Sünni Şiîliğe geçirdiği söylenmektedir. Kaçarlar zamanında bu türden iddiaların hayli yaygın olduğunu vurgulayan Algar, Mirza Safâ’nın İstanbul’a geldiğinde burada pek çok kişiyi Şiî yaptığı iddiasına da temkinle yaklaşmıştır. Algar’ın tanımlamasına göre Mirza Safâ, dini konularda gayriresmi danışman olarak İstanbul’daki İran elçiliğinde bulunmuş ve Mirza Hüseyin Han’a Azadarî merasimlerinin icrası için izin alma hususunda yardımcı olmuştur.¹³ Mirza Safâ’nın müridlerinden olup, onunla birlikte İstanbul’a gelen Pirzâde, sefernâmesinde İstanbul ve diğer Anadolu şehirlerinde Şiîliğin yaygınlaşması için müşdidinin kırk yıl

⁹ P. Chelkowski, “Rawdakhwânî”, *Encyclopaedia of Islam* 2, Cilt 8, Leiden 1995, s. 465. Ravza okumak, sadece Muharrem merasimlerine veya Şiîlere has bir pratik değildir. Safer ayı başta olmak üzere yılın diğer zamanlarında da icra edildiği bilinmektedir. Ayrıca bazı Sünnî çevrelerde, özellikle bu eserin Fuzûlî (öl. 1556) tarafından yapılan Türkçe çevirisi *Hadikatü’s-Süeda*’nın okunduğu bir gelenekten söz edilebilir. Örnek olarak bkz. Mustafa Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa 2012, s. 270.

¹⁰ J. Calmard, “Azâdârî”, *Encyclopedia Iranica*, Cilt III/2, London 1989, s. 176.

¹¹ Glassen, “Muharram-ceremonies (‘Azâdârî) in Istanbul”, *Les Iraniens d’Istanbul*, s. 120. Tâziye ile ilgili detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Peter J. Chelkowski (ed.), *Ta’ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, New York-Tehran, 1979; Peter J. Chelkowski (ed.), *Eternal Performance: Ta’ziyeh and Other Shiite Rituals*, Calcutta 2010; Metin And, *Ritiüelden Drama Kerbela-Muharrem-Ta’ziye*, İstanbul 1999.

¹² Sâsânî, *Yâdbudhâ*, s. 108.

¹³ Hamid Algar, “Iranian Diplomats in the Masonic Lodges”, *Les Iraniens d’Istanbul*, s. 35-36. İstanbul’a uğrayan İranlı hacılardan birisinin kendisini ziyarete gelen, Suphi Paşa’nın babası Sâmî Paşa için “Hacı Mirza Safâ’nın müridlerinden” demesi hakkında bkz. Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, Cilt 3, s. 361.

boyunca emek verdiğini, ilmi, fazileti, güzel ahlâkıyla yavaş yavaş bu mezhebin Osmanlı topraklarında revaç bulmasını ve Sipehsâlâr Hüseyin Han ile birlikte Azadarî merasimlerinin her yılın Muharrem ayında İstanbul'da icra edilmesini sağladığını dile getirmiştir. Pirzâde, İstanbul'a ikinci gelişinde (1886) hala ravzahânî ve azadarî merasimlerinin yapıldığını, özellikle onuncu gece Azerbaycan ve diğer İran beldeleriyle Rusya'nın hâkimiyeti altındaki Tiflis, Karabağ, Gence, Şirvan ahâlisinden binden fazla kişinin Azadarî merasimine iştirak ettiğini belirtmiştir.¹⁴

İstanbul'da Azadarî merasiminin gerçekleştirilmeye başlandığı bu ilk dönemde henüz kama vurma yaygın değildir. Daha sonraki yıllarda Şiiler, Azadarî merasimlerini yaygınlaştırmak ve kama vurma için Muharrem ayının başından itibaren Valide Han'da büyük bir çadır kurmaya başlamışlardır. Geceleri bir taraftan ravza okurken diğer taraftan zincir vuran gruplar ellerinde bayraklar ve meşalelerle yürüyüş yapıyorlardı. Âşûrâ gecesindeyse güneş batarken kefen giyiyor ve başlarına kamayla vuruyorlardı.¹⁵

İstanbul'daki Şiilerin halka açık bir şekilde ravzahânî icrası 1860'lardan sonra gerçekleşmiştir. Kama vurma ise çok daha sonraki bir tarihte, muhtemelen 1870'lerde mümkün olmuştur. Ancak taziye icra edildiğine dair bir kayıt yoktur.¹⁶ Glassen, Osmanlı Devleti'nin Azadarî merasimine izin vermesinin bir şartı olarak taziye kısmının icra edilmemesini istemiş olabileceği kanaatindedir. Zira bu gösterilerde Emevîlerin/Sünnîlerin anti-kahraman olarak temsili söz konusudur.¹⁷ Sâsânî, "yerli yabancı herkes izlemeye geliyordu ve bu durum İstanbul'da yaşayan İranlı yenilikçiler için büyük bir utanç vesilesiydi" diyerek İranlılar arasında kama vurma ve bu görüntülerin özellikle Avrupalılara sunulması hakkında fikir ayrılıkları olduğuna işaret etmiştir.¹⁸ Birinci Dünya Savaşı'nın başlarına kadar Azadarî merasimleri bu şekilde devam etmiş ancak savaş esnasında silahları toplama adı altında kamalar da toplanınca yenilikçiler bu durumdan hoşnut olmuşlardır. Savaş boyunca sadece ravzahânî icra edilmiştir. Sâsânî'ye göre herkes kama vurma olayının tamamen ortadan kalktığını düşünürken savaş sonrasında İran'da olduğu gibi İstanbul'da da yeniden bu merasimin icrası için izin alınması yönünde kendisine de baskı uygulanmıştır.¹⁹

¹⁴ Hafız Ferman-Fermâiyân (haz), *Sefernâme-i Hacı Muhammed Ali Pirzade*, Tahran 1342-1343, Cilt 2, s. 113-114. Mürşidiyle ilgili sefernâmesindeki diğer bahisler için bkz. *Sefernâme-i Hacı Muhammed Ali Pirzade*, Cilt 1, s. 145-146, 147, 157, 262; Cilt 2, s. 87, 259.

¹⁵ Sâsânî, *Yâdbudbâ*, s. 108. Ayrıca bkz. Zarcone, "La Situation du Chi'ism", *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 103-105.

¹⁶ Sâsânî, *Yâdbudbâ*, s. 108; Glassen, "Muharram-ceremonies ('Azâdârî) in Istanbul", *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 114-115.

¹⁷ Bkz. Glassen, "Muharram-ceremonies ('Azâdârî) in Istanbul", *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 125. Seremoninin akışı için bkz. Glassen, "Muharram-ceremonies ('Azâdârî) in Istanbul", *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 121-125.

¹⁸ Sâsânî, *Yâdbudbâ*, s. 108. Avrupalıların seyahatnamelerindeki Azadarî merasimi anlatıları için bkz. Glassen, "Muharram-ceremonies ('Azâdârî) in Istanbul", *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 115-129.

¹⁹ Sâsânî, *Yâdbudbâ*, s. 108-111.

İstanbul'daki Şîilerin dini pratiklerindeki bu tarihsel gelişim İran'la paralellik arz etmektedir. Zira Azadarî ve taziye icraları İran'da da 19. asrın başından itibaren büyük bir popülerlik kazanmış ve bu törenler için özel anfıtiyatrolar inşa edilmiştir.²⁰ Yüzyılın ortasındaysa hem zamansal hem de mekânsal olarak büyük bir genişleme gösteren bu merasimler, İran'dan Kafkasya, Hindistan, Endonezya'ya kadar bütün Şîî dünyaya yayılmış ve Muharrem ayı dışına da taşınmıştır.²¹ Merasimlerin yaygınlaşması ve kurumsallaşması, Hüseyiniye'lerin inşasını da beraberinde getirmiştir. Zira Azadarî merasiminin bütün bu aşamalarının gerçekleştirilebilmesi için hem açık hem de kapalı alanı olan ve büyük kalabalıkları içine alabilecek genişlikte Hüseyiniyeler kurulması bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Zarcone, İstanbul'daki İranlı Şîilerin Azadarî merasimlerinin halka açık icrası hakkını elde etmeyi bir kimlik arayışı, etnik ve dinî/mezhebî bir grup olarak kendilerini kabul ettirmek olarak gördüklerini dile getiren ilk kişidir.²² İstanbul'daki Şîilerin dinî yaşantıları hakkında, Zarcone'un çalışmalarından bu yana kayda değer bir çalışma ortaya koyulmadığını da belirtmek gerekir. Elinizdeki çalışmaysa ilgili literatürde daha önce söz konusu edilmeyen bir girişimi inceleyerek İstanbul'daki Şîilerin dinî kimlik inşa süreçlerinin önemli bir aşamasını tespit etmeyi amaçlamaktadır. II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında başlatılan ancak istenildiği gibi sonuçlanmadığı anlaşılan bu girişim, Şîî topluluğa yaraşır bir Hüseyiniye inşa etme gayesi taşımaktadır.

Hüseyiniye İnşa Girişimi

1880 yılının Muharrem ayında, İstanbul'da mukim İranlıların en önemli yayın organlarından olan ve adeta topluluğun sesi işlevi gören *Ahter* gazetesinde yayınlanan bir haber, Şîî topluluğun Hüseyiniye inşa etme girişimini duyurmaktadır. Bu haberin *Ahter* gazetesinde neşredilmesi tesadüf değildir. Gerek Osmanlı gerekse İran matbuatının en önemli süreli yayınlarından biri kabul edilen ve yirmi yıl boyunca (1876-1896) yayın hayatını sürdüren bu gazete, aşağıda girişimin önemli iştirakçilerinden biri olarak ismi zikredilecek Muhammed Tahir Tebrizî tarafından neşredilmiştir. Önce İran devletinin maddi desteği ve Muinülmülk'ün gayretleriyle yayın hayatına başlayan gazete, daha sonra II. Abdülhamid'in desteğini almış ve bir süre için İslam birliği politikasının sözcülerinden biri haline gelmiştir. Resmi desteklerin dışında kendisi gibi İran tebasından olup İstanbul'da yaşayan tüccarların maddi desteğini kazanan Muhammed Tahir Tebrizî, gazetede Şîî topluluğun siyasi, ekonomik, kültürel ve dini bütün meselelerine yer vermeye gayret göstermiştir. Dolayısıyla *Ahter* gazetesi, yayın hayatı boyunca bu topluluğun sesi olduğu gibi aynı zamanda onları siyasi ve fikri olarak yönlendiren önemli bir araç haline gelmiştir.²³

²⁰ Bunun tarihsel nedenleriyle ilgili bkz. Glassen, "Muharram-ceremonies ('Azâdârî) in Istanbul", *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 117-119.

²¹ J. Calmard, "Azâdârî", *Encyclopedia Iranica*, Cilt III/2, s. 176.

²² Zarcone, "La situation du Chi'ism", *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 105.

²³ *Ahter* gazetesi ve nâşiri Tâhir Efendi hakkında bkz. Güllü Yıldız, "İstanbul'da Bir Acem Matbaası: Kitapçı Tahir ve Ahter", *Osmanlı Araştırmaları*, 50 (2017), s. 175-218. Ayrıca gazete hakkında

İstanbul'daki Şiiilerin, tüccar ve çeşitli meslek erbabı dışında en önemli parçasını oluşturan ve burada zorunlu veya gönüllü sürgün hayatı yaşayan muhalif entelektüeller de gazeteye yazılarıyla fikri destek vererek bu yönlendirmenin en önemli aktörleri olmuşlardır. Bütün bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda, *Abter* gazetesinin İstanbul'daki İranlı ve Şii topluluğun temsilinin yanı sıra dinî kimlik inşa sürecine de doğrudan katıldığını belirtmek gerekir. Şimdi inceleyeceğimiz Hüseyiniye inşa girişimine dair ilan, *Abter*'in Şii kimliğine vurgu yapan yayınlarından sadece bir tanesidir ancak topluluğun kurumsallaşması yolundaki desteğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Abter gazetesinde neşredilen “Encümen-i Hüseyinî-i Millet-i İran”²⁴ başlıklı söz konusu ilanda, Hz. Hüseyin'in şehadeti ve Kerbelâ mateminin Şiiiler için önemine vurgu yapıldıktan sonra her yıl Muharrem ayında düzenlenen Azadârî merasimlerinin İstanbul'da da bazı hanlarda veya İranlıların kendi iş yerleri ve meskenlerinde icra edildiği ancak buraların hacim itibarıyla dar ve küçük olmaları dolayısıyla merasim için uygun olmadıkları dile getirilmiştir. İlanda vurgulandığı şekliyle asıl önemlisi; İran milletine mahsus yerler olmadıkları için her türden pis ve kötü işlere sahne olduklarından dolayı Hz. Hüseyin'in matemini icraya yaraşır mekânlar değildirlir.²⁵

İlanda her yıl Azadârî için ciddi miktarda paralar harcılandığı ancak yine de olması gerektiği gibi icra edilemediğinden şikâyetle; yıllardır İranlıların kendilerine mahsus, taziye için Tekye-i Hüseyiniye isminde bir “Azadârî mabedi” yapmak arzusunda olduğunu ancak şimdi Sefir Muinülmülk Hacı Mirza Muhsin Han'ın kararlılığıyla bu büyük işe girişilebildiği haber verilmektedir.²⁶

Mirza Muhsin Han (öl. 1899), 1290-1308/1873-1891 yılları arasında İran'ın İstanbul sefiri olarak görev yapmıştır. Tüccar bir babanın oğlu olarak küçüklüğünde İstanbul'da bulunan Muhsin Han, İran hariciyesi için oldukça prestijli kabul edilen

---

yapılmış müstakil bazı çalışmalar için bkz. Orhan Koloğlu, “Un Journal Persan d'Istanbul: Akhtar”, *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 133-140; Anja Pistor-Hatam, “The Persian Newspaper Akhtar as a Transmitter of Ottoman Political Ideas”, *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 141-147; Tanya E. Lawrence, *Akhtar: A Persian Language Newspaper Published in Istanbul and The Iranian Community of The Ottoman Empire in The Late Nineteenth Century*, İstanbul 2015. Lawrence, kitaptan sonra neşrettiği Akhtar'le ilgili makalede ve İstanbul'daki İranlı topluluğun bazı önemli figürlerine odaklandığı doktora çalışmasının bir bölümünde Muhammed Tahir Tebrizî ve gazetesini ele alır, ancak bu konuda kendi kitabı ve Yıldız'ın makalesine ek yeni bir şey söylemez. Bkz. Tanya E. Lawrence, “The Iranian Community of the Late Ottoman Empire and the Egyptian ‘Crisis’ through the Persian Looking Glass: The Documentation of the ‘Urabi Revolt in Istanbul’s Akhtar”, *Iranian Studies*, 51:2 (2018), s. 245-267; Tanya E. Lawrence, *An Age of Trans-Imperial Vernacularisms: The Iranian Dissident Community of the Late Ottoman Empire*, Yale University Faculty of the Graduate School, Doktora tezi, New Haven 2018, s. 46-98.

²⁴ *Abter*, VI/4, 23 Muharrem 1297/6 Ocak 1879 [1880], s. 33-36.

²⁵ *Abter*, VI/4, 23 Muharrem 1297/6 Ocak 1879 [1880], s. 33.

²⁶ *Abter*, VI/4, 23 Muharrem 1297/6 Ocak 1879 [1880], s. 33.

bu göreve gelmeden önce Paris ve Londra sefaretlerinde görev yapmıştı.²⁷ Gerek Avrupa'daki görevleri sırasında gerekse İstanbul günlerinde çeşitli mason loncalarıyla yakın bir ilişki içersinde olduğu bilinen²⁸ Mirza Muhsin Han'ın Sultan II. Abdülhamid'le de yakın bir dostluk tesis ettiği kaydedilmiştir. Sultan, hatıratında İslam birliği politikası çerçevesinde Sünnî-Şîî birlikteliğini sağlamak yönünde Muhsin Han'dan söz aldığını dile getirmiştir.²⁹ Ayrıca Muhsin Han'ı üstün hizmetlerinden dolayı daha çok krallara, hükümdarlara ve üstün hizmetler sunmuş devlet adamlarına verilen murassa Osmanlı nişanıyla (nişân-ı âli-i imtiyaz) taltif etmiştir.³⁰

Mirza Muhsin Han'ın sefirliği döneminde İstanbul'daki İranlı Şîî topluluğun her türlü ihtiyacıyla yakından ilgilendiği görülmektedir. Yine bu dönemde Şîilerin, kurumsallaşma ve toplumsal-dinî bir kimlik inşa etme gayretleri hız kazanmıştır. Hüseyniye kurma girişimi de bunun önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Hüseyniye kurulmasıyla ilgili yukarıda yer verdiğimiz *Ahter*'deki ifadeler, sefirin etkinliğini açıkça dile getirmektedir. Nitekim İstanbul yolunu kullanarak hacca giden İranlı hacılardan Muhammed Rıza Tabatabâî, Eylül 1879 ve Şubat-Mart 1880 tarihlerinde konakladığı İstanbul'da İran sefirinin okul, hastane ve Hüseyniye yapılması için gösterdiği gayrete bizzat şahit olmuş ve sefernâmesinde bundan bahsetmiştir.³¹

Ahter'deki habere göre Sefir, önceki kurban bayramında tüccarları toplayıp bir Tekye-i Hüseyniye, mektep ve hastane yapılmasının gereğini dile getirmiştir. Bayramlaşmadan sonra hemen bir komisyon kurulmasını sağlamıştır. Ayrıca Gadir-i Hum bayramı günü bir encümen toplanıp alınan kararların yazılması ve sonra da uygulamaya geçilmesi kararlaştırılmıştır.³² Haberin devamından, encümen toplantısında, Hüseyniye ve mektebin yıllık 2-3 bin liralık bir masrafı olacağı ön görülerek hem bu yıllık giderin karşılanması hem de arsa satın alınabilmesi için bir yardım bürosu ve Hüseyniye sandığı kurulması kararlaştırıldığı öğrenilmektedir.³³

Sandığın açıldığı gün 24 Zilhicce 1296/9 Aralık 1879 tarihli toplantıda yardım toplandığı belirtilmektedir. Ayrıca sandığa bağışta bulunan, çoğunluğunu çeşitli kollardan tüccarların oluşturduğu Şîilerin isimleri ve bağış miktarları da ilan edilmektedir.³⁴ Yine ilanda belirtildiğine göre "Tekye-i Hüseyniye ve mekteb-i milli

²⁷ Johann Strauss, "La Présence diplomatique Iranienne à Istanbul et dans les provinces de l'Empire Ottoman (1848-1908)", *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 19-20. Sâsânî, *Yâdbudhâ*, s. 255-264.

²⁸ Algar, s. 38-44.

²⁹ Sultan Abdülhamid, *Siyasî Hatıralarım*, İstanbul 1987, s. 179. "Halifelik ve Şîiler" başlıklı bölüm; Sâsânî, *Yâdbudhâ*, 261-263; Zarcane, "La situation du Chi'isme", *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 106.

³⁰ Sultan Abdülhamid'in Muhsin Han'ı akşam yemeğine davet ederek davet sonrasında nişanı takdimi ve bu sırada yaptığı sefire karşı şahsî muhabbetini de izhar eden konuşmasının haberi için bkz. *Ahter*, VIII/34, 24 Şa'ban 1299/11 Temmuz 1882, s. 263.

³¹ Bkz. Caferiyan, *Sefernâme-hâ*, Cilt 3, s. 642-643.

³² *Ahter*, VI/4, 23 Muharrem 1297/6 Ocak 1879 [1880], s. 33.

³³ *Ahter*, VI/4, 23 Muharrem 1297/6 Ocak 1879 [1880], s. 34.

³⁴ Bağışçıların tam listesi için bkz. Ek.

tesisi için” Sefir Muinülmülk’ün başkanlığında bir komisyon kurularak toplantıda hazır bulunan kırk iki kişi içinden on dört kişi encümen seçilmiştir. Encümen üyelerinin isimleri şöyledir:

- Reis: Sefir-i Kebir-i İran, Muinülmülk
- Reis-i sani: Hacı Mirza Necef Ali Han
- Münşi-i evvel: Hacı Muhammed Bâkır, tâcir-i İsfahanî
- Emin-i sandık: Hacı Abdulali, tâcir-i Tebrizî
- Emin-i sandık: Umdetü’t-tüccar Hacı Abdussamet, tâcir-i Sıdkıyanî

Âzâlar:

- Ağa Seyyid Ebülkâsım, tâcir-i İsfahanî
- Umdetü’t-tüccar Ağa İsmail, tâcir-i Tebrizî
- Bedrus Ağa Mirasyedi
- Mirza Abdülkerim, tâcir-i Tebrizî
- Umdetü’t-tüccar Hacı Ali, tâcir-i Tebrizî
- Umdetü’t-tüccar Hacı Muhammed Ali, tâcir-i Kazvinî
- Ağa Muhammed Tâhir, sahib-i imtiyaz-ı ahbarnâme-i *Abter*
- Umdetü’t-tüccar Hacı Muhammed Kazım, tâcir-i Kazvinî
- Umdetü’t-tüccar Hacı Muhammed Kazım, tâcir-i Tebrizî meşhur
- Fahri âzâ: Mösyö Barunesti, Kanunşinâs-ı Sefaret-i kübra³⁵

Encümenin büyük bölümü tüccarlardan oluştuğu gibi bağış yapanların da çoğunluğu İran’ın çeşitli şehirlerinden göçüp İstanbul’a yerleşmiş tüccarlardır. Yine de bağışçıların tüccarlarla sınırlı olmadığını, İranlıların meşgul olduğu hemen bütün iş kollarından kişileri içerdiğini vurgulamak gerekir. Şahsi bağışların haricinde çeşitli meslek gruplarının toplu bağışları da dikkat çekmektedir. Ayrıca gerek encümende gerekse bağışçılar arasında İranlı Şii topluluğun önde gelen ve tanınmış isimlerinin yanı sıra gayrimüslimlerin de olduğu görülmektedir. Bu bağış listesinin, İstanbul’da mukim İranlıların iş alanları, gelir durumları ve İstanbul’daki gayrimüslimlerle irtibatları hakkında sunduğu verileri değerlendirmekse ayrı bir çalışma gerektiriyor.

Hüseyiniye inşasıyla ilgili *Abter*’in bu ilanla duyurduğu gelişmelerin devamında neler olduğunu maalesef ne gazetenin sayfalarından ne de Osmanlı arşivinden takip etmek mümkün olamamıştır. Sadece peşpeşe iki sayıda söz konusu encümenin nizamnâmesinin yayınlandığı görülmektedir.³⁶ Ancak sonraki yıllarda da Azadârî merasimlerinin Valide Han’da icra edilmeye devam etmesi, Hüseyiniye’nin inşasının mümkün olmadığını ortaya koymaktadır.³⁷ Arşiv belgelerine yansıdığı

³⁵ *Abter*, VI/4, 23 Muharrem 1297/6 Ocak 1879 [1880], s. 34.

³⁶ *Abter*, VI/26, 1 Receb 1297/9 Haziran 1880, s. 205-206; *Abter*, VI/27, 8 Receb 1297/16 Haziran 1880, s. 213-214.

³⁷ *Abter*’in her yıl Muharrem ayında yayınladığı haberlerde merasimlerin Valide Han’da yapılmaya devam ettiği görülmektedir. Azadârî merasimlerine dair haber örnekleri için bkz. “Âyîn-i Sûgvân”, *Abter*, XII/14, 12 Muharrem 1303/21 Ekim 1885, s. 107; “Sûgvân-ı der azây-i Şâh-ı dîn”, *Abter*,

kadarıyla bir grup Şîî, 1904 yılında Sultan'dan kendilerine Azadarî merasimleri için bir Hüseyniye tahsis edilmesini talep etmişler ancak karşılık bulamamışlardır.³⁸

İranlı Şîîlerin sadece İstanbul'da değil Samsun'da da bir Hüseyniye kurma girişimleri olduğu görülmektedir. 1308/1890 tarihli izin başvuruları, Osmanlı devleti tarafından uygun görülmemeye onaylanmamışsa da cemaat bir Hüseyniye inşa etmiştir. Bu Hüseyniye'nin, halkın tepki ve şikâyetlerine rağmen yıkımının daha büyük mahzurlar doğuracağı düşünülerek fiiliyatta varlığını sürdürmesine izin verilmiş görünmektedir.³⁹

İstanbul'daki Azadarî merasimleri, bir asayiş problemine dönüştüğü için her yıl Muharrem ayının yaklaşmasıyla Osmanlı makamlarını meşgul eder hale gelmiş; bu konuda çeşitli raporlar düzenlenmiştir.⁴⁰ Raporlar muvacehesinde Sultan Abdülhamid'in de alınacak önlemlerle yakından ilgilendiği görülmektedir.⁴¹ Hatta bu konuyla ilgili İran sefiri Muhsin Han saraya çağrılarak merasimlerin Valide Han dışına taşmaması ve asayişin korunması için azami gayret gösterilmesi hususunda Sultan tarafından nazikçe uyarıldığı kaydedilmektedir.⁴²

Bütün bu kayıtlar 1879 yılında başlatılan girişimin akim kaldığını göstermektedir. Bunun nedenlerine dair açıklayıcı belgeler bulunmasa da İstanbul'daki Hüseyniye kurma girişimin devlet yetkilileri tarafından desteklenmediği ve bu sebeple akim kaldığı yönünde bir tahmin yürütülebilir. Nitekim Sâsânî'nin verdiği bilgilere göre 1300/1883 yılında toplanan 10 bin altın lira tutarındaki yardımlarla Ayasofya Camii karşısında Hüseyniye adıyla büyük bir ev satın alınmış ancak daha sonra bu ev satılarak yerine Sultan Ahmet Meydanı'nda bulunan boş bir hastane satın alınmıştır. Sâsânî, önce mektep sonra da hastane olarak kullanıldığını belirttiği bu binanın, Azadarî merasimleri için kullanıldığına dair hiçbir not düşmemiştir.⁴³ Osmanlı arşivindeki İranlı Şîîlerin mülkleriyle ilgili düzenlenen 1914 tarihli bir rapor da Sâsânî'nin verdiği bilgileri teyit etmektedir.⁴⁴

XIII/2, 14 Muharrem 1304/13 Ekim 1886, s. 10; "Sûgyârî der azây-i Şâh-ı dîn", *Abter*, XVI/2, 12 Muharrem 1307/9 Eylül 1889, s. 16; "Âyîn-i Sûgvârî der azây-i Şâh-ı şehîd", *Abter*, XVII/2, 10 Muharrem 1308/16 Ağustos 1890, s. 12; "Şeb-i Âşûrâ", *Abter*, XXII/3, 16 Muharrem 1313/9 Temmuz 1895, s. 36-37.

³⁸ BOA, Y.A. HUS 469/51.

³⁹ Halk arasında "Acem tekkesi" olarak bilinen bu Hüseyniye'nin XX. asrın ilk çeyreğine kadar Hüseyniye olarak kullanıldığı bilinmektedir. Samsun'daki İranlı Şîî topluluk ve kurdukları Hüseyniye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Filiz Dıġıroġlu, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İranlı Olmak: Samsun'daki Acem Topluluġu", *Osmanlı'da Şebir, Vakıf ve Sosyal Hayat*, ed. Kerim İlker Bulunur- Fatih Bozkurt-Mahmut Cihat İzgi, İstanbul 2018, s. 253-276.

⁴⁰ Örnek olarak 1887 yılındaki Azadarî merasimlerini hakkında tutulan bir rapor için bkz. BOA, İ. DH 1051/82523. Başka bir rapor için bkz. BOA, Y. PRK. ZB 5/108.

⁴¹ Örnek olarak bkz. BOA, Y. MTV 45/7.

⁴² 1888 yılına ait bu kayıt için bkz. BOA, İ. DH 1099/86124.

⁴³ Sâsânî, *Yâdbudhá*, s. 105.

⁴⁴ BOA, DH. İD 123/20.

Sonuç

Hüseyniye, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta İran ve Hindistan olmak üzere Şii'lerin yaşadığı bütün coğrafyalarda gelişmiş ve hem mimari özellikleri hem de işlevi itibarıyla nihai formunu kazanmış bir dinî mekândır. Özellikle Muharrem ayının ilk on gününde gerçekleştirilen Azadarî merasimlerinin icra edildiği bir mekân olarak Şii kimliği temsil ettiği söylenebilir. Bütün dünyada hem Azadarî merasimlerinin yaygınlaşması ve kurumsallaşması hem de buna bağlı olarak Hüseyniye'lerin inşa edilmesi ile eş zamanlı olarak İstanbul'daki İranlı Şii'ler arasında da bu yönde bir ihtiyaç hissedilmeye başlamıştır. Valide Han'ın avlusu ve çevresi, fiilî olarak Azadarî merasimlerine ev sahipliği yapmakla birlikte Hüseyniye ihtiyacını karşılamadığı anlaşılmaktadır. Şii topluluğun, bir Hüseyniye kurmak için öne sürdükleri gerekçeler, mekânsal ihtiyacın ötesinde “dinî kimlik inşası” olarak değerlendirildiğimiz bir çabayı dile getirmektedir. İran milletine/Şii mezhebine ait ve sadece Azadarî merasiminin icrasına tahsis edilmiş bir mekâna ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu durumda, ibadetin gerektirdiği nezafet ve mahremiyet şartlarının sağlanacağı düşünülmektedir. Osmanlı mercileri açısından bakıldığında her ne kadar Sultan Abdülhamid, İslâm birliği politikası çerçevesinde Sünnî-Şii birlikteliğini önemsemiş ve İran sefiri Muhsin Han'la bu amaçla yakın bir ilişki tesis etmişse de Hüseyniye kurulmasına destek vermemiş görünmektedir. Zaman zaman asayiş açısından sorunlara neden olmasına rağmen Azadarî merasimlerine izin verilmişse de mezhep temelli mekânsal bir ayrışma sonucunu doğuracak şekilde bu merasimlere özel bir mekân tahsisini uygun görülmediği anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

BOA, DH. İD 123/20.

BOA, İ. DH 1051/82523; İ. DH 1099/86124.

BOA, İ.HR 74/3603.

BOA, Y. MTV 45/7.

BOA, Y. PRK. ZB 5/108.

BOA, Y.A. HUS 469/51.

Gazeteler

Ahter, VI/4, 23 Muharrem 1297/6 Ocak 1879 [1880]; VI/26, 1 Receb 1297/9 Haziran 1880; VI/27, 8 Receb 1297/16 Haziran 1880; VIII/34, 24 Şa'ban 1299/11 Temmuz 1882; XII/14, 12 Muharrem 1303/21 Ekim 1885; XIII/2, 14 Muharrem 1304/13 Ekim 1886; XVI/2, 12 Muharrem 1307/9 Eylül 1889; XVII/2, 10 Muharrem 1308/16 Ağustos 1890; XXII/3, 16 Muharrem 1313/9 Temmuz 1895.

Araştırma ve İncelemeler

- Algar, Hamid, "Iranian Diplomats in the Masonic Lodges", *Les Iraniens d'Istanbul* (ed. T. Zarccone, F. Zarinebaf-Shahr), Istanbul-Téhéran 1993, s. 33-44.
- And, Metin, *Ritüelden Drama Kerbela-Muharrem-Ta'ziye*, İstanbul 1999.
- Caferiyan, Resul (ed.), *Sefernâme-hâ-yi Hacc-ı Kâcârî*, Tahran 2011, 8 Cilt.
- Calmard, J., "Azâdârî", *Encyclopedia Iranica*, Cilt III/2, London 1989, s. 174-177.
- Chelkowski, Peter J. (ed.), *Eternal Performance: Ta'ziyeh and Other Shiite Rituals*, Calcutta 2010.
- _____, *Ta'ziyeh: Ritual and Drama in Iran*, New York-Tehran 1979.
- _____, "Rawdakhwâni", *Encyclopedia of Islam* 2, Cilt 8, Leiden 1995, s. 465.
- Dıġıroġlu, Filiz, "İstanbul-Tebriz Ticaret Hattında Validehan (XIX-XX. Yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 31, (Güz 2014), s. 69-112.
- Dıġıroġlu, Filiz, "Sultanın Ecnebileri: Dersâdet'in Acemleri", *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi* (ed. Fahrettin Gün vdğr.), İstanbul 2018, c. 3, s. 932-968.
- _____, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İranlı Olmak: Samsun'daki Acem Topluluġu", *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*, (ed. Kerim İlker Bulunur- Fatih Bozkurt-Mahmut Cihat İzgi), İstanbul 2018, s. 253-276.
- Ferman Fermaiyan, Hafız (haz.), *Sefernâme-i Hacı Mubammed Ali Pirzâde*, Tahran 1963, 2 Cilt.
- Glassen, Erika, "Muharram-ceremonies ('Azâdârî) in Istanbul at the end of the XIXth and the beginning of the XXth century", *Les Iraniens d'Istanbul* (ed. T. Zarccone, F. Zarinebaf-Shahr), Istanbul-Téhéran 1993, s. 113-129.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa 2012.
- Koloġlu, Orhan, "Un Journal Persan d'Istanbul: Akhtar", *Les Iraniens d'Istanbul* (ed. Thierry Zarccone-F. Zarinebaf-Shahr), Istanbul- Téhéran 1993, s. 133-140.
- Kurşun, Zekeriya, "Üsküdar'da İranlılar ve İran Mezarlığı", *Üsküdar Sempozyumu IV Bildiriler*, İstanbul 2007, Cilt 1, s. 195-212.
- Lawrence, Tanya E., *An Age of Trans-Imperial Vernacularisms: The Iranian Dissident Community of the Late Ottoman Empire*, Yale University Faculty of the Graduate School, Doktora tezi, New Haven 2018.
- _____, "The Iranian Community of the Late Ottoman Empire and the Egyptian 'Crisis' through the Persian Looking Glass: The Documentation of the 'Urabi Revolt in Istanbul's Akhtar", *Iranian Studies*, 51:2 (2018), s. 245-267.
- _____, *Akhtar: A Persian Language Newspaper Published in Istanbul and The Iranian Community of The Ottoman Empire in The Late Nineteenth Century*, İstanbul 2015.
- Öz, Mustafa, "Hüseyniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 19, İstanbul 1999, s. 28-29.
- Pistor-Hatam, Anja, "The Persian Newspaper Akhtar as a Transmitter of Ottoman Political Ideas", *Les Iraniens d'Istanbul* (ed. Thierry Zarccone-F. Zarinebaf-Shahr), Istanbul-Téhéran 1993, s. 141-147.
- Sâsânî, Han Melik, *Yâdbudhâ-yı Sefâret-i İstanbul*, Tahran 1966.
- Strauss, Johann, "La Présence diplomatique Iranienne à Istanbul et dans les provinces de l'Empire Ottoman (1848-1908)", *Les Iraniens d'Istanbul* (ed. T. Zarccone, F. Zarinebaf-Shahr), Istanbul-Téhéran 1993, s. 11-32.
- Sultan Abdülhamit, *Siyasî Hatıralarım*, İstanbul 1987.

II. Abdülhamid Dönemi İstanbul'unda Şii Kimliği ve Hüseyiniye İnşa Girişimi

- Yıldız, Güllü, “İstanbul’da Bir Acem Matbaası: Kitapçı Tahir ve Ahter”, *Osmanlı Araştırmaları*, 50 (2017), s. 175-218.
- _____, “Reisüzzâkirin’in Sefernâmesi ve İstanbul’daki Şüilerin Dinî Hayatı”, *Şarkîyat Mecmuası- Journal of Oriental Studies*, Sayı: 38 (2021), s. 1-14.
- Zarcone, Thierry, “La Communauté Iranienne d’Istanbul a la fin du XIXe et au début du XXe siècle”, *La Shi’a Nell’Impero Ottomano*, Roma 1993, s. 57-83.
- _____, “La situation du Chi’isme a Istanbul au XIXe et au début du XXe siècle”, *Les Iraniens d’Istanbul* (ed. T. Zarcone, F. Zarinebaf-Shahr), Istanbul-Téhéran 1993, s. 97-111.

Ek: Tablo: Hüseyiniye Sandığı’na bağışta bulunanların listesi.
(*Ahter*, VI/4, 23 Muharrem 1297/6 Ocak 1879 [1880], s. 34-36.)

Bağış miktarı (kuruş)	Bağışçı	Mesleği	Memleketi
8000	Sefir-i Kebir	sefir	
300	Hacı Seyyid Muhammed Kutb		
200	Ağa Muhammed İsmail	tâcir	Tebrizî
1000	Bedrus Ağa Mirasyedi		
1000	Ağa Ali Ekber	tâcir	Şeki
500	Hacı Mende Ali	tâcir	Kâşânî
300	Hacı Esed	tâcir	Hûyî
500	Hacı Resul	tâcir	Selmasî
100	Hacı İbrahim	tâcir	Hûyî
100	Ağa İsmail	tâcir	Hûyî
500	Mösyö Barunesti	Kanun-dân-ı Sefaret	
300	Hacı Resul (topçu)	Tâcir	Tebrizî
100	Hacı Molla Muhammed Ali	tâcir	Hûyî
100	Molla Ahmed	dellal	Tebrizî
25	Hacı Muhammed	tâcir (herrazî)	Tebrizî
400	Hacı Kazım (Hatayî)	tâcir	Tebrizî
100	Hacı Habib	tâcir	Selmasî
203	Ağa Mirza Yusuf	tâcir	Tebrizî
203	Hacı Samed	tâcir	Sıdkıyanî
25	Hacı Mir Ağa	tâcir	Tebrizî
400	Hacı Mirza Ahmed	tâcir	İsfahanî
100	Meşhedî Muhammed Ali	tâcir	Tebrizî
100	Hacı Zeynelabidin	tâcir	Gurcanî
100	Meşhedî Yusuf	tâcir	Habeşî
25	Kerbelayî Hüseyin	kavvas	
165	Hacı Abbasalî		Şebüsterî
200	Ağa Muhammed Tâhir sahib-i imtiyaz-ı ahbarnâme-i <i>Ahter</i>		
100	ez-cânib-i matbaa-i şirket-i İraniye		
200	Hacı Hüseyin	kitap-furuş	Tebrizî
100	Ağa Muhammed Rıza	kitap-furuş	İsfahanî
100	Kerbelayî Ahmed	kitap-furuş	Hûyî
100	Ağa Abdullah	kitap-furuş	Rûmiye

800	Hacı Mirza Necefali Han	General Konsol	
400	Hacı Abdulali Ağa	tâcir	Tebrizî
400	Yakob Efendi Nişastacıyan		
400	Antuvan Efendi Hanımoğlu		
100	Hacı Ali	tâcir	Tebrizî
180	Hacı Muhammed	tâcir (herrazî)	Tebrizî
300	Hacı Habib	tâcir	Selması
200	Ağa Ali Ekber	tâcir (herrazî)	Tebrizî
60	Hacı Mir Ağa	tâcir	Tebrizî
80	Hacı Ali Bey	nayib-i firâş	
60	Ağa Ferec	kavvas	
1000	Ali Bey	sarraf	
300	Hacı Seyyid Abdülbaki	tâcir	İsfahanî
400	Hacı Muhammed Bâkır	tâcir	İsfahanî
140	Hacı Rıza (Tahyaz)	tâcir	Tebrizî
400	Hacı Muhammed Ali	tâcir	Kazvinî
100	Hacı Molla Halil	tâcir	Hûyî
80	Ağa Muhammed Taki	tâcir	Hûyî
100	Ağa Molla Hüseyin	dellal	Hûyî
20	Ağa Mirza Ali	şalcı	Tebrizî
50	Hacı Hasan	kavvas	
100	Hacı Muhammed Rahim	tâcir	Hûyî
40	Meşhedî Muhammed	kavvas	
40	Ağa Muhammed Taki	dellal	Dilmekani
100	Üstad Ali	kannad	Tebrizî
100	Kerbelayî Ali	bakkal	Tebrizî
1000	Hacı İbrahim	kabızmal	
200	Hacı Recebali		Şebüsterî
40	Hacı Abbasali		Şebüsterî
1000*	Hacı Rızâ Kulu Efşar	tâcir	Horasanî
200	Hacı Kazım	tâcir	Kazvinî
200	Hacı Abdullah	çaycı	
1200	Mehdi Bey	antika-furuş	Kazvinî
1200	Ağa Abdülhüseyin	tâcir	İsfahanî
200	Ağa Zeynelabidin	tâcir	Hûyî
500	Hacı Celil	şalcı	Şebüsterî
200	Hacı GulMuhammed	tâcir	Selması
200	Hacı İbrahim Halil	tâcir	Şebüsterî
200	Ağa Muhammed Cafer	şalcı	İsfahanî
50	Ağa Baba	dellal	
25	Ağa İbrahim	çulcu	
200	Hacı Şeyh Ali Asgar - Kerbelayî Ahmed	şalcı	
50	Ağa Resul	çulcu	
437	Mösyö Jan Efkâr		
100	Ağa Muhammed	şalcı	Tebrizî
50	Hacı Ali Ekber	kiseci	
100	Kerbelayî Abdullah		Tebrizî
100	Hacı İmam Ali	çulcu	Hûyî
100	Hacı İbrahim	şalcı	Tebrizî

II. Abdülhamid Dönemi İstanbul'unda Şii Kimliği ve Hüseyiniye İnşa Girişimi

200	Ağa Muhammed İbrahim	barhaneci	Tebrizî
100	Kerbelayî Abdurrahim	çaycı	
493	Kerbelayî Abdurriza	tâcir	Sıdkıyanî
100	ez-canib-i hayır-hâhî		
200	Kerbelayî Mir Muhammed	tâcir	Tebrizî
100	sımf-ı bakkalân		
200	sımf-ı hayyatân		
50	Hacı Ramazan	dellal	
50	Ağa Seyyid Ebülkasım	tâcir	İsfahani
200	Ali Bey	sarraf	Bedestani
300	Ağa Mirza Ali Ekber	tâcir	İsfahani
500	Mösyö Janita		
200	Ağa Muhammed Hasan	tâcir	Kâşânî
200	Hâcî Artin Ağa Şerbettan		
500	Hacı Ahmed Ağa	tâcir	Selmasî
300	Ağa Zeynelabidin	tâcir	Hûyî
200	Hacı Mirza İsa	tâcir	Tebrizî
200	Ağa Ali Ekber	tâcir	Karadağî
100	Hacı Muhammed	tâcir	Hamancî
300	Hacı Muhammed Sadık	tâcir	
100	Kerbelayî Ali	tâcir	Sıdkıyanî
50	Hacı Abdurrahman	çulcu	
100	Hacı Ali Ağa	tâcir	Milani
50	Hacı Kerim	çulcu	
200	Hacı Abbasali		Ehrencani
100	Hacı Hasan	tonbakucu	
60	Ağa Muhammed Ali	dellal	Hûyî
100	Agop Artin Ağa		
60	Ağa Abdullah	çaycı	
40	Hacı Hüseyinali	çulcu	
100	Hasan Ağa	vekil-i şebender-i Amasya	
60	Ağa Haşim	çulcu	
100	Ağa Muhammed İbrahim	barhaneci	
40	Dakis Oğlu		
100	Hacı Ali Meylanî, sâkin-i Eskişehir		
100	Hacı Rıza Meylanî		
150	Hacı Ebülkasım Tatva		
100	Kerbelayi Ahmed	tâcir	Selmasî
60	Üstad Nasır	aşpez	
100	Hasan Ağa	barhaneci	
100	Meşhedî Rızakulu	dellal	Tebrizî
80	Hacı Ali	tâcir	Sıdkıyanî
100	Hacı Muhammed	tâcir	Hûyî
80	Hacı Celil	şalcı	Tebrizî
60	Ağa Rahim	çulcu	
200	Hacı Yusuf	şalcı	
100	Hacı Hüseyin		Hûyî
60	Kethuda-yı bakkalân		
60	Hacı Rıza	aşpez	

60	Kerbelayî İsmail		
60	Ağa Mehdi	tütüncü	
100	Hacı Bâkır	kannad	
200	Hacı Kazım	barhaneci	
60	Hacı Hüseyin	tütüncü	
60	Hacı Tâki	çulcu	
100	Ağa Mirza Ali Ekber	herraz	
40	Ağa Settar	aşpez	
40	Hacı Kasım	aşpez	
100	Meşhedî Bâkır Bakla	tâcir	Tebrizî
100	Mösyö Elikyan		
400	Ağa Ali Ekber	şalcı	Tebrizî
50	Ağa Sadık	dellal	
60	Hacı Hüseyin	kannad	Hûyî
100	Kerbelayî Haşim	tâcir	Tebrizî
160	Kerbelayî Ebülkasım ve şürekası	ferş-furuş	
200	Kırkor Ağa ve âl-i Batakyan		
100	Karabet Zakiyan		
160	Hacı Abdül Muhammed Mürtedî		
100	Ağa Ahmed		Erdebilî
120	Ağa Muhammed ve Hacı Muhammed Ali	bakkal	
100	Ağa Mahmud	bakkal	Tebrizî
300	Ağa Ferec	kethüda	
100	Hacı Muhammed Ali		Tebrizî
300	Kerbelayî Muhammed Ali		Habeşî
40	Ağa Abdurrıza	tonbakucu	
200	Hacı Hasan ve Hacı Hüseyin	tonbaku-furuşân	Hûyî
500	Ağa Mir Masum Kutel		Ruscuk
60	Ağa Muhammed Hüseyin	dellal	Tebrizî
200	Hacı Abdurrıza	barhaneci	
200	Hacı Allahverdi Efsar		
200	Hacı Abbas İrani		
100	Hacı Muhammed Cafer	ferş-furuş	
200	Ağa Mehdi		Ehrencanî
100	Ağa Muhammed	dellal	Şebüsterî
100	Hacı Rıza Kuçe-meşki		
200	Hacı Mir Kadim	tonbakucu	Dilmekanî
200	Ağa Mirza Abdülkerim	tâcir	Tebrizî
100	Babaoğlu Karabet Ağa		
toplam: 23.687 altın, 18.560 gümüş para			

Summary

Having a long history of presence in Istanbul, Iranians have appeared as a strong community commercially and culturally from the second half of the 19th century onwards. The cosmopolitan character of the city ensured a peaceful place to live for the Iranians, most of whom were Shi'a Muslims. Being the worshippers of the same religion, they qualified the city as a

comfortable place to live out of Iran although there were always some sectarian differences. Iranian community in Istanbul began to institutionalize its presence in parallel with the demographic rise and with the enrichment especially due to commercial activities. They established a school and a hospital in addition to the Iranian embassy and also managed to own a cemetery with the permission of the Ottoman authorities.

Institutionalization of the Iranian community in diverse fields like education and health effected their religious life and brought out the construction process of a social identity simply based on the religion/sect. One of the most visible features of the Shi'i identity was the beginning to publicly perform "Azādārī ceremonies" that take place during the first ten days of the month of Muharram. These ceremonies, having expand gradually since 1860s, were taking place in the masjid of Valide Khan, inside a big tent set up in the courtyard of the same khan and in the streets around it and ending up by the Shi'i cemetery in Uskudar (Seyyid Ahmed Deresi). Nevertheless, these spaces were lacking adequate capacity as they were regarded as inconvenient for the spirituality of the ceremony. Especially the streets around the khan were not belong to the community and used for all kind of affairs other times than the month of Muharram and because of that they were not convenient to mourn the martyr of Hussein. Hence it became necessary to build a new, special and more convenient place for these annual ceremonies.

So this study examines in detail the attempt of the Iranian community in Istanbul to build a "Takya Hösayniya"; "a temple for Azādārī". This attempt that begins with the foundation of a council and aid fund for finance at the end of the year 1296/1879, is dealt with through the periodicals, memoires and travelogues published by the Iranian community in addition to the Ottoman archival documents. Aiming to evaluate the meaning of this and other attempts of the Iranian community for the construction of a religious identity, it also investigates its accordance with Sultan Abdulhamid II's religious policy. In addition to this it discusses the influence of the relationship between the Sultan and the Iranian ambassador of the time; Mu'ın al-Mulk on this attempt.

Hösayniya is a religious place built up especially in Iran and India which were followed by other Shi'i centers all over the world and reached its ultimate form of architecture and function at the second half of the 19th century. Around same time popularization of Azādārī ceremonies created a need to build great amphitheatres and fund them with rich endowments. Because these places symbolized the Shi'i religious/sectarian identity, they also became an arena of showing off the political and religious power. Under these circumstances the development of religious practices of Shi'is in Istanbul corresponds to the developments in Iran, so they also started to express a need for such a representative place of Shi'i identity.

As the result of this study, which cast light for the first time on this attempt to build an Hösayniya in Istanbul, it is understood that the enterprise which began in 1879 came to nothing. An announcement published on the pages

of Akhtar declared that the ambassador Mu'in al-Mulk gathered around some important figures of Iranian Shi'i community and organized them to raise a fund for the purpose of constructing a Ḥosayniya in addition to a school and a hospital. Same announcement published names of the committee of the aid council, names of the contributors including mostly merchants and amount of donations. Even though Sultan Abdulhamid II had close relations with the ambassador and Shi'i community of the capital, he seems to have been reluctant to support this initiative. The Shi'is continued to hold the Azādārī ceremonies like before but could not own a special place for this purpose. According to an archival document dated 1904, a group of Shi'is petitioned to the Sultan for a permission to build Ḥosayniya and this attempt also failed. Although the fund was used to buy a building, it served only as a school and hospital in different times, but never as Ḥosayniya.